

W wykładzie dostarcza się analitycznie wiedzy o ujawniających się problemach organizacyjnych, o możliwościach i barierach władz dyplomatycznych, a w tym o kryzysie wokół armii, zwłaszcza trudną kwestią były sprawy dotyczące działalności wywiadowczej oraz tzw. antysowieckiej propagandy (s. 662).

W 1943 r. złożoną kwestią okazała się najpierw tzw. „paszportyzacja”; według danych NKWD ZSRR na początku tego roku przebywało ponad 215 tys. byłych obywateli II Rzeczypospolitej, w tym ponad 92 tys. Polaków, 102 tys. Żydów, 14 tys. Ukraińców i 6,5 tys. Białorusinów; władze radzieckie próbowały drogą formalną przez nadanie paszportów uczynić ich obywatelami radzieckimi (s. 685). 13 kwietnia 1943 r. „Radio Berlin” nadało informacje o odkryciu w Lesie Katyńskim masowych grobów pomordowanych oficerów polskich; tego samego dnia „Radio Moskwa” ogłosiło komunikat odrzucający oskarżenie. Rząd polski zwrócił się do władz radzieckich o wyjaśnienie sprawy; w atmosferze różnych insynuacji, pomówień doszło 25 kwietnia 1943 r. do „przerwania stosunków z Rządem Polskim” (s. 707).

Wykład kończy *Zakończenie*, w którym refleksyjnie wskazuje się, że kierunek wschodni odgrywał kluczową rolę w polityce zagranicznej II RP; kierunek ten nastęrczał jednak w realizacji wielu ważkich problemów; sąsiedztwo kolosa realizującego nieznany dotąd światu eksperyment społeczno-polityczny w każdej chwili groziło destabilizacją, mogącą spowodować załamanie niezawisłej państwowości, dopiero co odzyskanej po wieloletniej niewoli. Specyfika sąsiedzowania z państwem „nowego typu” sprawiała, że osiągnięte w stosunkach z nim regulacje traktatowe nosiły cudzołowy umowności. W każdej chwili mogły być zdewaluowane przez Moskwę, orientującą się docelowo na światową rewolucję i traktującą stan współistnienia z państwami demokratycznymi jako przejściowy, do niej prowadzący (s. 709).

Wartościową część studium poznawczego stanowi *Aneksy i Bibliografia*, która jest zestawiona bardzo starannie, zwłaszcza z punktu widzenia wyselekcjonowania najwartościowszych opracowań odbijających istotę prezentowanego problemu.

Ogólnie należy skonstatować, że prezentowana książka jest cennym osiągnięciem badawczym

z zakresu stosunków polsko-rosyjskich w okresie międzywojennym. Jest dziełem wykonanym z ogromną starannością dokumentacyjną.

Andrzej Chodubski

Ree. Wojciech Śleszyński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, ss. 400 + n1b 7.

W ostatnim czasie obserwuje się powiększanie się grona badaczy rozpoznających przeszłość i teraźniejszość tzw. Kresów Północno-Wschodnich. Jednocześnie też poszerzają się pola zainteresowań poznawczych; na uwagę w tym względzie zasługuje problem bezpieczeństwa wewnętrznego.

W prezentowanej pracy wskazuje się, że zagadnienie bezpieczeństwa należy do najistotniejszych elementów wpływających na rzeczywistość społeczno-polityczną każdego kraju; potrzeba bezpieczeństwa jest jednym z podstawowych priorytetów, którego zaspokojenie warunkuje prawidłowe funkcjonowanie obywateli i państwa; można stwierdzić, że bezpieczeństwo obejmuje zaspokojenie takich potrzeb, jak: istnienie, przetrwanie, całość, tożsamość (identyczność), niezależność, spokój, posiadanie i pewność rozwoju; bezpieczeństwo związane jest z pojęciem zagrożenia i określa się je jako jego brak (s. 20).

Główny cel prezentowanej pracy określa się jako przedstawienie problemów politycznych i organizacyjnych służb bezpieczeństwa oraz scharakteryzowanie kolejnych etapów zmieniającego się w latach 1919–1939 stanu bezpieczeństwa wewnętrznego. Podejmuje się w niej próbę odpowiedzi na pytania takie, jak: jak w koncepcjach politycznych władz polskich w ciągu dwudziestolecia przedstawiała się kwestia bezpieczeństwa wewnętrznego i jak ją urzeczywistniano w polityce państwa? (na przykładzie ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej), czy budowa w pierwszym okresie kształtowania się państwowości struktura administracyjna Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich miała szansę stać się narzędziem realizacji koncepcji federacyjnej państwa i przyczynić się do pozyskania sympatii społeczności zamieszkujących ziemie dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego? czy po zakończeniu działań wojennych w polityce państwa ziemie

północno-wschodnie traktowane były jednolicie, czy może zdecydowano się na pewne modyfikacje na wyznaczonych obszarach? czy i w jaki sposób niestabilna w pierwszej połowie lat dwudziestych sytuacja na terenach północno-wschodnich oddziaływała na politykę państwa w stosunku do tych obszarów i na kolejne reorganizacje przeprowadzone w służbach bezpieczeństwa? jakie były przyczyny zakończenia od 1926 r. masowych działań dywersyfikacyjnych i względnej stabilizacji na Kresach – czy wpłynęły na to zmiany polityczne zachodzące w Polsce, czy także w Związku Radzieckim? czy zaproponowane po przewrocie majowym przez obóz sanacyjny zmiany w polityce państwa były w stanie zadowolić oczekiwania środowisk mniejszościowych? jaki wkład w latach trzydziestych w uspokojenie sytuacji miały organy bezpieczeństwa? czy i na ile prowadzona w latach trzydziestych przez państwo polskie i jego terenowe instytucje coraz radykalniejsza polityka w stosunku do przeciwników politycznych i mniejszości narodowych przyczyniała się do realnej budowy wspólnoty państwowo-narodowej, a na ile – jedynie w czasie – odsuwała wybuch niezadowolenia społecznego? czy bez istotnych zmian gospodarczych (reforma rolna, rozwój przemysłu) i bez rozbicia tradycyjnych struktur społecznych na kresach (polski pan, urzędnik białoruski, litewski chłop) możliwy był sukces prowadzonej przez państwo polskie polityki? czy i na ile wrzesień 1939 r. na ziemiach północno-wschodnich był sprawdzianem efektywności prowadzonej w dwudziestoleciu polityki w zakresie bezpieczeństwa wewnętrznego?

Prezentację wiedzy zawarto w trzech częściach, zatytułowanych: I Zagadnienia bezpieczeństwa wewnętrznego w koncepcjach politycznych władz polskich w latach 1919–1939, II Kształtowanie się struktur administracyjnych i aparatu bezpieczeństwa na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej, III Urzeczywistnianie założeń polityki państwa i działalność aparatu bezpieczeństwa na ziemiach północno-wschodnich. Wykład, w którym dostarcza się uporządkowanej wiedzy faktograficznej i eksplanacyjnej poprzedza starannie napisany *Wstęp*; dostarcza się w nim informacji o istocie rozpoznawanego problemu, o postawionych celach i zadaniach badawczych, stanie badań, a w tym o istniejących archiwaliach oraz ich wykorzystaniu, opracowaniach naukowych dotyczących II Rzeczypospolitej od-

noszących się do rozpoznawanego problemu, kwestiach pojęciowych, zagadnieniach dyskusyjnych w oglądzie interpretacyjnym oraz ustaleniach badawczych dokonanych przez Autora książki.

Zauważa się tu, że określenie istoty, cech i poziomu bezpieczeństwa ulega ciągłym redefinicjom w zależności od zmieniającej się otaczającej rzeczywistości politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturalnej; zmiany cywilizacyjne zachodzące we współczesnym świecie przyczyniają się do poszerzania zakresu pojęcia bezpieczeństwa. W rozpoznawaniu problemu ukierunkowanego na racje zachodzące między państwem i obywatelami istotne wyznaczniki stanowią: 1. przyjęte przez państwo założenia polityczne i strategiczne, 2. subiektywne i obiektywne postrzeganie założeń i ryzyka przez instytucje państwowe, 3. zmiany uwarunkowań społeczno-politycznych w stosunkach państwowych i międzynarodowych, 4. specyficzne role grup dyspozycyjnych (cywilna administracja państwowa, policja, formacje graniczne, wojsko), 5. aktywność ruchów społecznych propaństwowych i antypaństwowych (s. 22–23).

W ogólnej charakterystyce rozpoznawanej przestrzeni kulturowej wskazuje się, że rolnictwo stanowiło w niej podstawę kształtowania życia kulturowo-cywilizacyjnego; niski był tam stopień uprzemysłowienia i handlu; niewykorzystany też był układ geopolityczny, tj. peryferijne położenie, przebieg granicy wschodniej, specyfika struktury społeczno-narodowościowej (m.in. polonizowanie Białorusinów, zwłaszcza katolików, czy uleganie wpływowi kultury rosyjskiej); wśród narodowości obok Polaków i Białorusinów zaznaczała się obecność społeczności ukraińskiej, żydowskiej, niemieckiej; w prezentacji zagadnienia wskazuje się na szacunki ilościowe poszczególnych grup narodowościowych oraz ich rozmieszczenie przestrzenne (największe skupiska).

W rozdziale pierwszym podniesiono problem bezpieczeństwa wewnętrznego (organizacji i instytucjonalizacji politycznej i prawnej, rzeczywistości narodowej i etnicznej oraz religijno-wyznaniowej) ujawniających się w myśli politycznej okresu międzywojennego. Wskazuje się na nośność koncepcji: inkorporacyjnej oraz systemu państw sfederalizowanych z Rzeczypospolitą. Pierwsze z nich zakłada, że państwo polskie powinno wchłonić takie obszary na wschodzie, które uda się pod względem kultury politycznej za-

symilować; Białorusinom odmawiano prawa do własnej państwowości czy autonomii; Litwinom – przewidywano możliwość wydzielenia enklaw obszaru języka litewskiego (s. 32–33). Druga koncepcja, określana wizją Józefa Piłsudskiego zakładała potrzebę tworzenia państw narodowych oraz związania ich łańcem militarnym. Przypomina się tu, że w działalności Józefa Piłsudskiego była niechęć do rozważań teoretycznych, a kładł większe znaczenie na rzeczywistość wykonawczą w rządzeniu; wskazuje się, przywołując oceny jego działalności, że nie formułował sprecyzowanych programów, związanych czy to z określoną, trwałą wizją porządku powojennego, czy z głoszonymi zasadami ideowymi, ograniczając się do dostosowania własnych koncepcji do zmieniającego się położenia (s. 34). W wykładzie wskazuje się na spór, jaki ujawnił się między opcjami w urzędowym istnieniu polityki zwanej wschodnią oraz ujawniające się taktyki i programy działania politycznego.

W rozdziale drugim zaprezentowano w porządku chronologiczno-problemowym zagadnienia: 1. Formowanie się administracji państwowej (a w tym kwestie: 1. Między federacją a inkorporacją – Zarząd Cywilny Ziemi Wschodnich (1919–1920), 2. Ostatnia próba realizacji koncepcji federacyjnej – Litwa Środkowa (1920–1922), 3. Unifikacja administracji – budowa struktur wojewódzkich i powiatowych. Rola wojewody i starosty (1920–1939)), oraz 2. Organizacja służb bezpieczeństwa (a w tym: 1. Żandarmeria polowa i Policja Zarządu Cywilnego Ziemi Wschodnich, 2. Policja Litwy Środkowej, 3. Wojewódzkie oraz powiatowe Wydziały i Referaty bezpieczeństwa Publicznego, 4. Policja Państwowa, 5. Formacje graniczne, 6. Wojsko a bezpieczeństwo wewnętrzne państwa).

Wskazuje się tu, że w koncepcjach budowy państwa polskiego po I wojnie światowej ważne znaczenie zajmowały ziemie kresowe; zakładano, że one były gwarantem wielkości i siły polskiej struktury państwowej na arenie międzynarodowej. Po odzyskaniu niepodległości władze państwa polskiego w obliczu dokonujących się przemian świadomościowych podjęły działania unifikujące ład normatywnoprawny na obszarze powstałego państwa, a w tym na ziemiach północno-wschodnich, gdzie z dużą siłą ścierały się interesy narodowościowe, czego wyrazem było utworzenie Litwy Środkowej; ważnym wyzwaniem

było tworzenie administracji państwowej. Na potrzebę wzmocnienia tam bezpieczeństwa, doskonalenia administracji, poszanowania prawa i władzy wskazywali często politycy oraz urzędnicy państwa, co przypomina się w wykładzie.

Szczególną rzeczywistością stanowiła budowa struktur aparatu bezpieczeństwa; dużą złożoność stanowił problem kadr; istotną rolę odgrywało tu doświadczenie instytucji zaborczych, co było rzeczywistością budzącą kontrowersje ideowe, co skutkowało różnymi przejawami postaw demoralizacji funkcjonariuszy tych organów. Zauważa się, że służba w szeregach policji była związana z ryzykiem, zwłaszcza w pierwszych latach funkcjonowania państwa polskiego (s. 97).

W wykładzie wskazuje się na zakres kompetencji poszczególnych instytucji bezpieczeństwa publicznego, na ład normatywny oraz rzeczywistnie przez nie różnych zadań publicznych, a w tym o charakterze specjalistycznym.

W rozdziale trzecim prezentując założenia i praktykę funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa podniesiono kwestie: 1. Realizacja działań politycznych (w tym zagadnienia: 1. Polityka narodowościowa – między konsolidacją narodową a państwową, 2. Wychowywać lojalnych obywateli, 3. Kwestia wyznaniowa, 4. Zmienić strukturę narodowościową – koncepcje przesiedlenia ludności polskiej, 5. Próby pozyskania przychylności miejscowych społeczności przez administrację polską) oraz 2. Działalność organów bezpieczeństwa (w tym zagadnienia: 1. Kontrolować czy likwidować – władze państwowe wobec działalności ruchu komunistycznego i aktywności politycznej mniejszości narodowych (1919–1939), 2. Opanować sytuację – walka z działalnością dywersyjną (1920–1925), 3. Utrzymać spokój – zapobieganie i zwalczanie działalności antypaństwowej (1926–1939)).

Wskazuje się tu, że władze polskie nie zdołały wypracować jednej linii polityki narodowościowej; dużą aktualność miał problem wzmocnienia siły żywiołu polskiego jako metodzie na utrzymanie Kresów, a jednocześnie osłabienia siły politycznej i kulturalnej środowisk mniejszościowych; nośne były idee niesienia na wschód „światła europejskiej cywilizacji” (s. 170).

W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości najwięcej uwagi poświęcano sprawom białoruskim, przy czym traktowano je jako stosunkowo łatwe do rozwiązania, czego przykładem

była likwidacja wielotysięcznej organizacji, jaką była Hromada (s. 177). W praktyce politycznej stosunek władz polskich do Białorusinów wynikała też z reakcji opinii międzynarodowej; w zasadzie był ona minimalna; skargi skierowane przez działaczy białoruskich do Ligi Narodów nie spotykały się z większą reakcją, w przeciwieństwie np. do problemu niemieckiego czy ukraińskiego.

Rzeczywistość polityczna powodowała, że postępował powierzchny proces asymilacji narodowościowej; po 1926 r. z dużą siłą podjęto działania zwane polonizacyjnymi, zwłaszcza w odniesieniu do społeczności białoruskiej; zakładano, że pozyskanie Białorusinów do państwa polskiego najłatwiej przez poprawę warunków egzystencji, a też należy niedopuszczać ich do stanowisk w administracji i samorządzie ze względu na ich „skłonności komunistyczne” (s. 181).

Ważnym narzędziem kształtowania postaw lojalności państwowej była oświata; zakładano, że posiadanie we własnym ręku aparatu edukacyjnego wpływało na kształtowanie świadomości, zwłaszcza najmłodszego pokolenia obywateli. W praktyce okazało się, że budowa szkolnictwa polskiego spotkała się z oporem obywateli tzw. mniejszości narodowych, które dążyły do utrzymania odrębnych placówek edukacyjnych, które były najprostszą metodą w tworzeniu własnej inteligencji (s. 182). Sfera ta stała się przedmiotem tzw. boju o szkoty; wobec prowadzonej polityki kadrowej ujawniały się sytuacje, że niepolscy dzieci nie mogły porozumieć się z przydzielonymi im do szkół nauczycielami, co w konsekwencji powodowało ujawnianie się bojkotu polskich placówek oświatowych.

W procesie kształtowania świadomości obywatelskiej ważna rola przypadła instytucjom religijnym; episkopat Polski oficjalnie nie brał udziału w dyskusji dotyczącej koncepcji granic wschodnich oraz nie wypowiadała się jednoznacznie o tworzeniu ładu federacyjnego czy narodowego państwa, aczkolwiek w 1920 r. wyraził opinię, że granice państwa polskiego powinny pokrywać się z zasięgiem wpływów kultury polskiej i Kościoła katolickiego (s. 196). Tworzenie się nowego porządku politycznego generowało liczne sprzeczności na tle wyznaniowym, które ujawniały się zarówno w ładzie organizacyjnym, jak i personalnym, jak i obrzędowym; ujawniały się tendencje separatystyczne, a w tym dotyczące kazań w określonych językach; ujawniały się spory mię-

dzy katolicką społecznością różnych narodowości, co wiązało się z nierozumieniem kwestii świadomości narodowej; do spraw wyznaniowych dużą wagę przywiązywały władze państwowe, nawet przy pomocy policji pilnowano, by przekazywano treści zgodne z oczekiwaniami obozu rządzącego (s. 206).

Specyficznym zjawiskiem było podjęcie działań na rzecz restauracji obrządku bizantyjsko-słowiańskiego, tj. pozyskania wiernych Kościoła prawosławnego w ramach unii do rzeczywistości Kościoła rzymskokatolickiego. Akcją zaczęto urzeczywistniać do 1923 r. W celu pozyskania wiernych podjęto działania upodabniające zewnętrzne formy liturgii i organizacji Kościoła; przyjęto też preferencje języka rosyjskiego w działalności szerzącej neounię; neounia spotkała się z dość znaczącą akceptacją duchownych prawosławnych (s. 210).

W analizie poznawczej zwraca się uwagę na sytuację cerkwi prawosławnej, która była drugim wyzwaniem po katolicyzmie w Rzeczypospolitej. Wskazuje się ogniwa funkcjonowania instytucji oraz specyfikę relacji z państwem, zwłaszcza w wymiarze relacji rewindykacji majątku przejętego przez Cerkiew prawosławną w czasach carskich; władze państwa polskiego ujawniały zainteresowanie jak najsilniejszym związaniem tej instytucji z interesami Polski (s. 228–229).

W wykładzie sygnalizuje się sytuację wyzwań judaistycznych, Kościoła ewangelicko-reformowanego, Kościoła ewangelicko-augsburskiego, staroobrzędowców, muzułmanów oraz karaimów z punktu widzenia bezpieczeństwa wewnętrznego państwa, a przez wskazanie ładu normatywnoprawnego ich funkcjonowania.

Analitycznie zarysowano w wykładzie problem koncepcji przesiedleńczych ludności w tej przestrzeni kulturowej, a w tym osadnictwa na tzw. ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej; wskazuje się na ład normatywny i jego urzeczywistnianie, jak też recepcję opinii publicznej, ujawniające się zjawiska patologii życia kulturowego; zwraca się uwagę, że w planach zmian struktury narodowościowej nie uwzględniono sfery kosztów społecznych, a orientowano się na tzw. prostej „inżynierii politycznej” (s. 243).

W polityce państwa, a w tym jej władz za najbardziej niebezpieczną sferę ich funkcjonowania uznawano działalność partii komunistycznej i organizacji mniejszościowych; dlatego też prowadzono

wobec tych podmiotów specyficzną działalność, wyrażającą się w m.in. kompetencjach organów bezpieczeństwa (s. 256). W wykładzie dostarcza się analitycznej wiedzy o przejawach ruchu komunistycznego oraz stosunku do niego czynników oficjalnych; wskazuje się, że ruch ten miał duży zasięg, obejmował wszystkie grupy społeczne, poczynając od młodzieży szkolnej (s. 265).

Na uwagę w wykładzie zasługuje refleksyjne zarysowanie położenia mniejszości narodowych, a w tym przede wszystkim: Białorusinów, Żydów, Litwinów, Ukraińców, Rosjan.

Ważne zadania spoczywały na organach bezpieczeństwa wewnętrznego na zwalczaniu i przeciwdziałaniu działalności dywersyjnej, antypaństwowej szerzącej wśród szerokich kręgów społeczeństwa kresowego, a także ujawnianiu się różnych przejawów patologii społecznej, m.in. generowanej przez masową demobilizację żołnierzy w 1921 r. (s. 294); wskazuje się na różne przejawy rabunków, funkcjonowania grup przestępców; sytuacji tej nie były często w stanie opanować władze administracyjne; sprawy te trafiały do rady Ministrów, w celu podejmowania działań na rzecz gwarantowania bezpieczeństwa, m.in. w sierpniu 1924 r. zagadnieniu temu poświęcono posiedzenie Komitetu Politycznego Rady Ministrów (s. 303). W wykładzie dostarcza się informacji o ujawniających się przestępstwach oraz ich skali.

W refleksji uogólniającej zauważa się, że głoszone z perspektywy Warszawy koncepcje polityczne nie współgrały z rzeczywistością polityczną w tej przestrzeni; władze lokalne uznały, że szybka polonizacja mniejszości zamieszkujących Kresy Północno-Wschodnie przyniesie daleko większe efekty niż jakkolwiek próba budowania wielonarodowościowej społeczności w ramach państwa polskiego (s. 329).

Rozważania analityczne dotyczące stosunku władz państwowych do rzeczywistości kresowej swoiście kończy *Epilog* zatytułowany – „W godzinie próby – utrzymanie bezpieczeństwa wewnętrznego we wrześniu 1939 roku”. Wskazano tu obraz postaw, zachowań ludzi w przededniu i tuż po wybuchu II wojny światowej; podkreślono zarówno manifestowanie sympatii dla wojska i zaufanie do Rzeczypospolitej, jak niechęć do polityki uprawianej w okresie międzywojennym; wskazano na problem napływu na ziemię te uchodźców z ziem polskich, ich stan emocjonalny, zmęczenia trudami podróży wpływające wśród

ciągniętych nalotów bombowych oraz udzielaną im pomoc przez zamieszkującą tam ludność. Szczególną cezurą okazał się 17 września 1939 r., kiedy Armia Czerwona wkroczyła w tę przestrzeń, nie spotykając się z silnym oporem Wojska Polskiego; podkreśla się, że zaczęła wypowiadać wtedy posłuszeństwo władzom polskim zdecydowaną nową sytuacją polityczną część społeczności białoruskiej i żydowskiej; a w ślad za tym rozpoczęły się napady na polskich uchodźców, żołnierzy, ziemian, urzędników; ofiarami były zarówno osoby przypadkowe, jak i dobrze znane atakującym (s. 342). Siły bezpieczeństwa nie były w stanie sprostać ujawniającej się gehennie; ujawniła się sytuacja trudna do podejmowania racjonalnych decyzji; odezwały się zaszłości, akcje zemsty, zbiorowej odpowiedzialności; obecność Armii Czerwonej wyzwołała różne ukryte i tłumione w dwudziestolecie konflikty społeczne i polityczne; nową sytuację nierzadko traktowano jako szansę odreagowania na doświadczenie upokorzeń, czy wymierzenia zemsty (s. 344). Mniejszości narodowe oczekiwały z nadzieją na zmiany polityczne; z entuzjazmem przyjmowały głoszone przez wkraczające nowe władze hasła, obiecujące równość narodowościową, klasową oraz stworzenie nowych szans dostępie do urzędów, edukacji, czy też rozwiązanie „głodu ziemi” (s. 344).

W *Zakończeniu* zaprezentowano refleksyjny ogląd sytuacji kresowej w okresie międzywojennym, a w tym uwagę skupiono na instytucjonalizacji życia społeczno-politycznego realizowanego w ramach polityki bezpieczeństwa wewnętrznego; uznano, że była ona najważniejszą i jednocześnie najtrudniejszą spraw państwa; ujawniały się tam odmienne cele i dążenia narodowościowe, a w tym zwłaszcza; Białorusinów, Litwinów, Żydów, Rosjan, Ukraińców. Wskazuje się, że obok spraw narodowościowych, wyznaniowych ważne były sprzeczności natury społeczno-klasowej; powszechne utożsamianie warstwy uprzywilejowanej z Polakami było umiejętnie wykorzystywane w propagandzie bolszewickiej.

Integralną część prezentacji problemu poznawczego stanowi *Wykaz źródeł i literatury*; jest starannie sporządzony wykaz wykorzystanych i erudycyjnych materiałów archiwalnych i literatury przedmiotu, odbijający istotę prezentowanych zagadnień; zwraca uwagę w tym zakresie różnorodność wykorzystanych archiwaliów przecho-

wywanych w Polsce oraz innych państwach zarówno przestrzeni zwanej kresową, jak i zachodnioeuropejską; starannie wykorzystano prasę, przewodniki, informatory; właściwie wyselekcjonowano literaturę przedmiotu.

Wykład zawarty w monografii wzbogata *Aneks*, w którym zawarto wykaz wojewodów, komendantów Okręgowych Policji Państwowej oraz indeks nazwisk.

Książka wydana jest starannie pod względem edytorskim.

Wskazując na walory prezentowanej publikacji, należy przede wszystkim podkreślić nośność problemu poznawczego, jakim jest przestrzeń polskich kresów wschodnich; jest to przestrzeń budząca wciąż dużo emocji, co wynika zarówno z przesunięć granicznych realizowanych w XX w., jak wielonarodowościowego, wieloetnicznego składu zamieszkującej tam w przeszłości i w II Rzeczypospolitej ludności, traktowania peryferyjnego tej przestrzeni przez decydentów politycznych Polski oraz architektów ładu międzynarodowego. W warstwie deskryptywno-eksplanacyjnej wskazuje się siłę postaw, zachowań, aspiracji ludzi zamieszkujących w tej przestrzeni w konfrontacji z działaniami odgórnymi; w istotnym stopniu w analizie poznawczej łąmie się ujawniające się powszechnie mity i stereotypy; podejmuje się próbę zarysowania przewartościowującego ładu instytucjonalnego Kresów Północno-Wschodnich; wskazuje się, że przestrzeń ta nie był „niczyja”, a zamieszkiwana przez wieloetniczną społeczność silnie przywiązaną do niej.

Jest to studium dobrze wpisujące się w naukowe prezentowanie wiedzy o polskich Kresach Wschodnich, a w tym o zachodzących tam przemianach kulturowo-cywilizacyjnych.

Andrzej Chodubski

Rec. Ks. Edward Walewander, *Pedagogika katolicka w diecezji lubelskiej 1918–1939*, Lublin 2007, ss. 366 + nlb 49.

Powszechnie uznaje się, że edukacja jest kluczem do nowych wyzwań w kształtowaniu rzeczywistości kulturowej i cywilizacyjnej. Współcześnie wyznacza się jej ważną rolę w budzeniu świadomości przemian globalnych powodowanych skutkami postępu naukowo-technicznego,

międzynarodowym ładem prawnym (a w tym prawami człowieka), wartościami tolerancji wobec różnych systemów życia kulturowego oraz postaw, zachowań ludzi urzeczywistniających ład subkulturowy. Oczekuje się przy tym również kształcenia poszanowania dla dziedzictwa przeszłości, a w tym dla kultury.

W rzeczywistości polskiej edukacja w istotnym stopniu spowita jest wartościami politycznymi; w ostatnich stuleciach była instytucją walki niepodległościowej, budzenia patriotyzmu, ideałów wolności, waleczności, solidarności. Szczególne zadania spoczęły na niej po odzyskaniu niepodległości po I wojnie światowej. Wyzwania te stały się przedmiotem uwagi poznawczej w prezentowanej monografii.

Nośny jest problem rozpoznawania kształtowania się pedagogiki katolickiej w przestrzeni lokalnej, jaką był diecezja. Na uwagę zasługują zwłaszcza poznanie rzeczywistej roli Kościoła w kształtowaniu życia kulturowego w sytuacji odradzającego się państwa polskiego; istotny jest rezonans dziedziczenia tradycji w przestrzeni lokalnej, zwłaszcza wiejskiej – przywiązanie do określonych wartości, postaw, zachowań, jak też funkcjonowanie stereotypów dotyczących życia kulturowego, a w tym dotyczących instytucji Kościoła, szkół, organizacji życia społeczno-politycznego.

Wykład zawarty w monografii podzielono na cztery części: I Diecezja jako locus paedagogicus, II Wychowawcza rola duszpasterstwa zwyczajnego i ogólnego, III Wychowawcza rola duszpasterstwa nadzwyczajnego i specjalnego, IV Wychowanie do katolickiej otwartości na świat. Zasadniczy wykład poprzedzają „Przedmowa” oraz *Wstęp*. W *Przedmowie* Profesor Kalina Bartnicka wskazała na cywilizacyjne znaczenie rozwoju edukacji w Polsce po I wojnie światowej; podkreśliła, że stworzenie sprawnie funkcjonującej administracji, zdrowej struktury i więzi społecznych, rozwijanie uczuć patriotycznych i kształtowanie postaw obywatelskich w stosunku do niepodległego państwa okazało się zadaniem nietrywim. Wymagało mądrej działalności polityków, dobrej woli rządzących i rządzonych, przebudowy mentalnej społeczności i cierpliwości. Elity polityczne i społeczne, działacze – wszyscy byli świadomi, że taka przebudowa najskuteczniej będzie dokonana przez odpowiednie wychowanie. Wyjątkowe zadanie w tym dziele miało do wypeł-